

یکی از مناطق پرپیشینه و پرشخصیت، قوچان و آبادیهای این دیار است. به بهانه گذری بر پیشینه حوزه‌های علمیه، علما و فرهنگ و دانش در منطقه قوچان، نخست جهت آشنایی و زمینه‌سازی بحث، نیم‌نگاهی داریم به پیشینه تاریخی و برخی رخدادهای مهم این دیار:

در دوره اشکانیان منطقه قوچان، خاستگاه پارتیان بوده است و نام و آوازه بلندی داشته است. پس از اسلام نیز به ویژه از قرن سوم و چهارم هجری تاکنون بستر عالمان، محدثان، ریاضی‌دانان، متکلمان، شاعران و نویسندگان نام‌آوری بوده است.

منطقه قوچان در استان خراسان از غرب به شیروان و سفراین، از شمال شرق به درگز، از جنوب به سلسله جبال البرز (بینالود) و از جنوب شرقی به مشهد متصل است. قوچان یا (کوکان) یکی از شهرهای ایران است که در قسمت شمال استان خراسان در قسمت علیای رودخانه اترک قرار دارد.

جغرافی‌دانان قدیم و عربی‌نویس، آن را خوبشان می‌نامیدند که بعدها قوچان نامیده شده است.

قوچان از آغاز اسلام تا اوایل تسلط مغول به نامهای استوا، خوچان و خوبشان نامیده می‌شده است و از آغاز حکمرانی مغولان تا به امروز به نامهای خوبشان و قوچان خوانده شده می‌شود.

در سال ۶۱۸ قمری چنگیزخان مغول در خوبشان و سفراین به قتل و غارت پرداخت.

قوچان تا سال ۹۱۶ ق. سلطه ازبکان را تجربه می‌کرد. در این سال بود که شاه اسماعیل صفوی متوجه خراسان شد و ازبکان را از این سرزمین بیرون راند.

گذشته از رخدادهای سیاسی، نظامی و غیره که بر سرنوشت منطقه قوچان و ساکنین آن اثر داشت، حوادث طبیعی مانند زلزله‌های شدید مرگ‌ومیر نیز خرابی را بر این سرزمین تحمیل کرده است.

چنان‌که زلزله سال ۱۲۶۲ ه. ق. خانه‌ها را درهم ریخت، چند هزار نفر زیر آوار رفتند. پس از این رخداد، مردم خانه‌ها را ساختند و آبادانی دگر باره بازگشت، اما باز زلزله سال ۱۲۸۸ ق. خرابی بسیار به بار آورد، چنان‌که در زلزله شب شنبه ۱۱ رجب ۱۳۱۱ ق. چند ساعت از شب گذشته، شهر قوچان ویران گشت و تلفات و خسارات فراوان به بار آمد، برخی آمار تلفات را ده هزار نفر گفته‌اند.

بد نیست بدانید منطقه قوچان از نظر طبیعی مساعد و دارای آب‌وهوای مطبوع و معتدل است. برخی از سالها به خاطر سردی هوادرختان یک ماه پس از عید برگ نمی‌دهند. تپه‌ها در بهار سرسبز و خرم به نظر می‌رسد. این منطقه با چراگاههای خراب

شهرعتیق (کهنه) قوچان - امام زاده ابراهیم موسی‌ابن جعفر(ع)

حوزه خراسان

گزارشی از حوزه علمیه قوچان

(مروری بر تاریخچه قوچان)

بخش نخست

گزارش از: حسین شرفی

● در منطقه قوچان مکتبخانه‌های دایر و پررونق

متکفل آموزش علوم دینی و ادبی بوده که سهم

فراوانی در خدمات علمی و فرهنگی منطقه داشته‌اند.

خدماتی انجام داد. سپس حاجی میرزا بابا (قوام السادات) به وکالت از طرف مردم قوچان به عنوان یکی از وکلای خراسان عازم تهران شد.

۲. قوچان و قتل کتل محمدتقی پسیان

رخداد کشته شدن پسیان نیز از حوادث مهم و خاطره‌ای منطقه قوچان است. پسیان که از تحصیل‌کردگان آلمان بوده و افسری وطن‌خواه، اهل فضل و نویسندگی بود، تشکیلات ژاندارمری را در استان پهناور خراسان راه انداخته و تصدی می‌کرد. ژاندارمری نقش اساسی در تأمین امنیت و رفاه برای مردم داشت. رضاخان پس از تحولاتی که در خراسان پیش آمده بود، در ۲۰ رمضان ۱۳۳۹ ق. به پسیان دستور داد، حق مداخله در امور حکومتی ندارد، اما پس از انتصاب قوام السلطنه به حکومت خراسان، چون پسیان وی را شایسته نمی‌دانست و به مخالفت با قوام برخاست و تصمیم گرفت خود زمام امور خراسان را دست بگیرد که پس از چند روز چنین کرد. دولت مرکزی امیر شوکت‌الملک علم - والی قاینات - و سردار معزز - والی بجنورد - را علیه پسیان تحریک کرد. شوکت‌الملک - رئیس ایل هزاره - به کمک ایلات هزاره، تیموری و سیدحیدر و طوایف خاوری و سالارخان بلوچ علیه پسیان اقدام کردند. دولت مرکزی پسیان را یاغی و متمرّد معرفی می‌کرد.

مذاکراتی با وساطت آیت‌الله زاده خراسان و حاج حسین ملک در میان بود که شوکت‌الملک، پسیان را وادار به تسلیم و یا مهاجرت به پاکستان کند. این زمان که پسیان در جنوب خراسان به سر می‌برد، به تحریک سردار معزز اکراد قوچان سر به شورش برداشتند. در اواخر سال ۱۳۴۰ ق. فرج‌الله خان حاکم شیروان، خواتین قوچان و عزیزالله خان و قوای کمکی سردار معزز، از بجنورد به شیروان حمله کردند و قوای ژاندارمری را خلع سلاح نموده و قوچان را تصرف کردند. پسیان با عده کمی از مشهد برای دفع مهاجمین راهی قوچان شد. در دوفرسنگی قوچان (جعفرآباد) با گردآوری برخی ژاندارمهای فراری، با کردهای مهاجم درگیر شد. پسیان که خود در تپه‌های جعفرآباد می‌جنگید، نیمی از قوای ژاندارمری را از دست داد و نیمی دیگر فرار کردند. وی به محاصره درآمد و پس از مقاومت بسیار کشته شد.

و مناسب‌یکی از بهترین مراکز کشت گندم و دامپروری است. شاه‌عباس بزرگ که از قدرت روزافزون طایفه‌های کرد در قسمت غربی ایران بیمناک شده بود، برای نخستین بار دهها هزار خانوار کرد را از نواحی کردنشین، به ویژه از سرزمینهای مرزی ایران و عثمانی به منطقه قوچان کوچ داده این گروه به توسعه کشاورزی و دامپروری در این ناحیه کمک کردند. در پی حوادث طبیعی و چند زلزله مغرب که تا سال ۱۳۱۲ آمده بود، شهر جدید در کنار ویرانه‌های شهر قدیم و در وسعت فزونتر با ویژگی‌های ذیل بنا شد:

جمعیت اصلی شهر زقارسی‌زبانان تشکیل می‌دادند که از شهر قدیم کوچ کرده بودند و به همراه ترک‌زبانان اعم از محلی و مهاجران روسیه در شهر ساکن شدند. بدین صورت شهر گسترش یافت.

حاکم محل (شجاع‌الدوله) مرکز و محل مناسب شهر را به احداث بنای مسکونی و تشکیلات حکومتی برای خود اختصاص داد. اکنون نیز این محل به خیابان شجاع‌الدوله معروف است.

سایر کارکنان نیز محلی برای خود انتخاب کردند و خیابانها به میدان مرکزی شکل گرفت. بدین وسیله ترکیب اجتماعی شهر پایه‌گذاری شد.

با توسعه و گسترش شهر، میدانهای جدید اضافه شده و چهار بازار اصلی سامان یافت. اکنون نیز شهرکها در اطراف شهر ساخته شده است.

قوچان و رخدادهای سیاسی:

۱. قوچان و مشروطیت

مردم قوچان در سالهای پس از ۱۳۲۲ ق. به امید تأمین حقوق خود همراه مشروطه‌خواهان گشتند و انجمن ولایتی را که از مرکز دستور تشکیل آن رسیده بود، با عضویت امام جمعه، قوام، شیخ‌الرئیس، حاج ملا محمد حسین کر بلائی، حاج ملامحمد و ... تشکیل دادند. این انجمن با همکاری مردم

● در دوره اشکانیان منطقه قوچان،

خاستگاه پارتیان بوده است و نام و

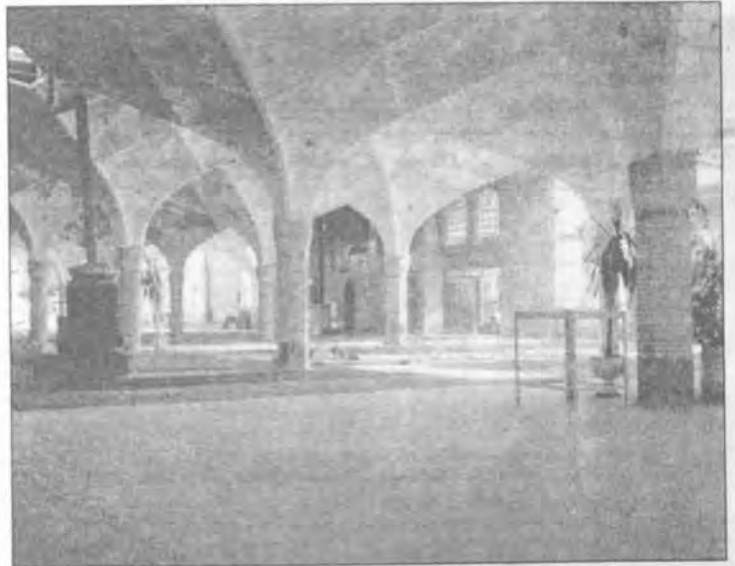
آوازه بلندی داشته است. پس از اسلام

نیز به ویژه از قرن سوم و چهارم هجری

تاکنون بستر عالمان، محدثان،

ریاضی‌دانان، متکلمان، شاعران و

نویسندگان نام‌آوری بوده است.

مسجد بزرگ قوچان

پنجم آلمان در ایران اشغال شد. عده‌ای از مهاجرین روس که در قوچان ساکن بودند، از ارتش روسی استقبال کردند. شهر قوچان به تصرف روسها درآمد بود و حدود دو ماه شهر بدون مسئول بود. مردم با همیاری خود امنیت شهر را به عهده گرفتند و شهر تاحدی از سرقت‌های پی‌درپی و ناامنی در امان ماند.

پس از قرارداد روسها با ایران به تدریج اداره شهر به مأمورین دولت مرکزی سپرده شد ولی قوچان همچنان در تصرف قوای روسی بود و روسها در امور دخالت می‌کردند. تا سرانجام پس از گذشت چهار سال و شش ماه قوای بیگانه از ایران خارج شدند.

۴. انقلاب اسلامی در قوچان

در سال ۵۷ با اوج‌گیری مراحل انقلاب اسلامی ملت ایران که شهرهای کشور به امواج خروشان و رو به افزایش انقلاب اسلامی پیوستند، مردم مسلمان قوچان و حومه نیز به مناسبت چهل‌م شهدای ۱۷ شهریور (جمعه سیاه) ۲۴ مهرماه سال ۵۷ شهر را تعطیل کرده و در مسجد جامع (عوضیه) گرد هم آمدند. پس از این، مراسم راهپیمایی با شرکت اقشار گوناگون برپا شد. از آن پس عمال رژیم چنان‌که در شهرهای دیگر نتوانست، فریاد آزادی‌طلبی و انقلابی مردم را خاموش کنند. در فرونشاندن امواج انقلابی مردم قوچان نیز ناکام ماند. ستم‌پیشگان پهلوی با کمک ایادی مزدور و برخی ساده‌دلان فوق‌العاده سعی در رودررو قراردادن مردم داشتند که از این توطئه نیز بهره‌ای نبردند. سرانجام مردم متدین به پایداری روحانیون به ویژه همکاری و همدردی علما و مسئولین متعهد مشهد با تحمل برخی دشواریها و صدمات از پای نایستادند و کاروان انقلاب اسلامی را به پیش بردند. بدین سان سیل خروشان انقلاب اسلامی بنیاد ظلم را تهدید می‌کرد و همچنان به پیش می‌تاخت. تا در ۲۲ بهمن سال ۱۳۵۷ ش. به مقصود رسید.

در روز ۳۰ دی ماه ۵۷ قوچان نخستین شهیدان خود را به نام محمدحسین کریمی (۲۴ ساله) و حاج حسین غلامیان تقدیم انقلاب اسلامی کرد.

پس از پیروزی، نهادهای انقلابی برای اجرای قوانین و برقراری نظم و امنیت به سرعت شکل گرفت و هر یک به‌طور موقت وظیفه انتقالی خود را به ادارات و نهادهای رسمی انجام دادند. طولی نکشید که وضع امنیتی سیاسی و اجتماعی منطقه سرورسامان گرفت.

پیشینه علم و فرهنگ در قوچان

تاریخ فرهنگی و علمی قوچان قدیم و جدید، بسیار پر بار و

● در سال ۱۲۹۵ ش. نخستین دبستان ملی با حضور مرحوم آیت‌الله آقاجفی قوچانی افتتاح شد که توسط هیأتی مرکب از معتمدین و فرهیختگان شهر اداره می‌شد، تدریس در این دبستان را عده‌ای روحانیون و تحصیل‌کردگان شهر به عهده داشتند. تأسیس مدارس ملی و سپس دولتی پس از آن به همت خیرین انجام می‌گرفت، به ویژه برخی روحانیون در راه اندازی و تصدی این مدارس نقش عمده‌ای داشتند.

جنازه او به مشهد منتقل شده و در آرامگاه نادر (باغ نادری) دفن گشت. در این درگیری خوانین قوچان از قبیل فرج‌اله‌خان، تاج‌محمدخان، فرهادخان، غلامرضاخان شرکت داشتند و نیز محمدحسین‌خان اوغازی و شیرزاد محمود صارم درگزی و سایر سران کرده‌مکاری می‌کردند.

۳. قوچان و جنگ جهانی دوم (شهریور ۱۳۲۰)

در سال ۱۳۲۰ ش. که شعله‌های جنگ جهانی به ایران نیز کشیده شد، قوچان را نیز به دلیل هم‌مرزی با شوروی سابق دربرگرفت.

ناامنی، تحطی، ازهم‌گسیختگی، فقر، هرج و مرج، ابتکار و تورم کم‌رشدکن مردم را به شدت آزار می‌داد. مسئولین شهر را ترک کرده و مردم بلا تکلیف بودند.

قوچان از طرف قوای روسی به بهانه از بین بردن ستون

قابل توجه است. پیشینه علمی و فرهنگی قوچان قدیم را که شامل پیش از مشروطه می‌شود، در ضمن بررسی و معروض شخصیت‌های علمی و علمای گذشته قوچان بررسی خواهیم کرد. لکن در اشاره به وضع فرهنگی و علمی آن در پس از مشروطه و در شهر جدید قوچان باید یادآور شد که مهمترین مرکز علمی و فرهنگی قوچان، مدرسه عوضیه است که از موقوفات «حاج عوض وردی» (متوفای ۱۱۱۱ ق.) می‌باشد. این مدرسه همزمان با تأسیس شهر جدید ساخته شد. در سالهای اخیر مسجد جامع وسیعی نیز در جنب آن بنا شده است.

طلاب و مدرسان از وقفیات حاج عوض وردی بهره می‌برند. این مدرسه علمیه در سالهای ۴۲ بیش از ۷۰ محصل علوم دینی و پنج مدرس داشته است. در منطقه قوچان مکتبخانه‌های دایر و پروتق متکفل آموزش علوم دینی و ادبی بوده که سهم فراوانی در خدمات علمی و فرهنگی منطقه داشته‌اند.

در سال ۱۲۹۵ ش. نخستین دبستان ملی با حضور مرحوم آیت‌الله آقاجفی قوچانی افتتاح شد که توسط هیأتی مرکب از معتمدین و فرهیختگان شهر اداره می‌شد. تدریس در این دبستان را عده‌ای روحانیون و تحصیل‌کردگان شهر به عهده داشتند. تأسیس مدارس ملی و سپس دولتی پس از آن به همت خیرین انجام می‌گرفت. به ویژه برخی روحانیون در راه اندازی و تصدی این مدارس نقش عمده‌ای داشتند.

چنان‌که یادآور شدیم، این منطقه از دیرباز ممتخر به حضور دهها رجال نامی و شخصیت‌های دینی، سیاسی، ادبی و انقلابی بوده است. چنان‌که با گذری سریع بر منابع مربوطه، نام دهها نویسنده، ادیب، شاعر، مدرس واعظ و علمای بزرگوار و هنرمندان رشته‌های گوناگون به چشم می‌خورد. بی‌شک پرورشگاه همه این رجال علمی، فرهنگی و هنری نظام تحصیلی بوده است که با الهام از دین مقدس اسلام و به عنوان مکتبخانه، قرائتخانه، مدرسه علمیه و اماکن مقدسه، دانش و هنر را به مردم خوش ذوق و مستعد این دیار عرضه می‌کرده است.

شخصیت‌های بزرگوار و مانند: دانشمند فرزانه، حضرت آیت‌الله حاج سیدمحمدحسن آقاجفی قوچانی، آیت‌الله حاج شیخ محمد کبیر غروی قوچانی، آیت‌الله حاج ملامحمدتقی فانی قائمی، آیت‌الله حاج شیخ ذبیح‌الله ذبیحی نجفی قوچانی، آیت‌الله حاج شیخ محسن قوچانی غروی، علامه حاج شیخ عزیزاله عطاردی قوچانی، آیت‌الله حاج شیخ ذبیح‌الله مجتهد قوچانی، دانشمندگرانقدر امیرتوکل (کامبوزیا)، ملاسعد تفتازانی، ابوالقاسم قشیری، ابوالعلاء صاحب‌بن عبدالله (قاضی سعد)، شهید سیدعباس موسوی قوچانی و ... نمونه‌ای

● شخصیت‌های بزرگوار و مانند: دانشمند فرزانه،

حضرت آیت‌الله حاج سیدمحمدحسن آقاجفی

قوچانی، آیت‌الله حاج شیخ محمد کبیر غروی

قوچانی، آیت‌الله حاج ملامحمدتقی فانی قائمی،

آیت‌الله حاج شیخ ذبیح‌الله ذبیحی نجفی قوچانی،

آیت‌الله حاج شیخ محسن قوچانی غروی، علامه حاج

شیخ عزیزاله عطاردی قوچانی، آیت‌الله حاج شیخ

ذبیح‌الله مجتهد قوچانی، دانشمندگرانقدر امیرتوکل

(کامبوزیا)، ملاسعد تفتازانی، ابوالقاسم قشیری،

ابوالعلاء صاحب‌بن عبدالله (قاضی سعد)، شهید

سیدعباس موسوی قوچانی و ... نمونه‌ای از دهها

رجال نامی و مشهور این خطه است.

از دهها رجال نامی و مشهور این خطه است.

در سال جاری قرار است از طرف اداره فرهنگ و ارشاد اسلامی خراسان و مسوولین و معتمدین قوچان، کنگره‌ای برای بزرگداشت مرحوم آیت‌الله حاج سیدمحمدحسن آقاجفی قوچانی برگزار شود. امیدواریم با این سلسله گزارشها از پیشینه علمی، فرهنگی و حوزه علمیه قوچان ما نیز قدمی در این مسیر برداشته باشیم. در نوشتار بعدی به معرفی شخصیت‌های علمی و گزارش از فعالیت‌های جاری حوزه علمیه قوچان می‌پردازیم.